

FRAZEOLOGIZMLAR O‘RGANILISHI VA O‘ZBEK TILI IZOHLI LUG‘ATIDAGI O‘RNI

Boboqulov Oybek Abdiquodirovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, talaba

www.bobokulovoybek999@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ma'lumki, barqaror birikmalar tilning muhim birliklaridan biri sanaladi. Tilshunoslikda maqollar ham ushbu birikmalarning bir qismi hisoblanadi. Ushbu ilmiy maqolada xalq og‘zaki ijodining eng yorqin namunalaridan biri bo‘lgan maqollarning izohli lug‘atlardagi ahamiyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Til, barqaror birikmalar, maqol, tilshunoslik, lug‘at.

Til, falsafa va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan bir janridir. Har biri tilimiz ko‘rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko‘p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, o‘zi va o‘zligi to‘la namoyon bo‘lgandir. Shuning uchun ham maqollar g‘oyatda keng tarqalgan bo‘lib, asrlar davomida jonli so‘zlashuv va o‘zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo‘llanilib kelgan va qo‘llanmoqda. Yillararo, davrlararo ularning yangilari yaratilib turgan, eskilarining — jonli muomalada, tilda mavjudlarining ma’no doirasi kengayib yoki torayib borgan. Hatto ularning muayyan qismi unutilib ketgan. Chunki o‘zbek xalqining bunday ulkan folklor merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli to‘planmay va o‘rganilmay kelgan. Bundan xalq maqollari o‘tmish adiblari, shoirlari, tarixchilari e’tiboridan mutlaqo chetda ekan, degan xulosa chiqarmasligimiz kerak. Maqolga adabiy nuqtayi nazardan qiziqish, asar badiiyligini oshirish va badiiy til ravonligin ta’minlash uchun undan foydalanish hamma zamon so‘z san’atkorlarining diqqat markazida bo‘lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg‘uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg‘ozi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G‘afur G‘ulom va boshqa o‘nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o‘rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba’zan aynan, ba’zan

o'zgarigan holda mavjudligiga ishonch hosil qilamiz. Tariximizda hatto maqolga maxsus, agar ta'bir joiz bo'lsa, folkloristik nuqtayi nazardan, garchi epizodik xarakterda bo'lsa-da, munosabatda bo'lingan hollarga ham duch kelamiz. XI asrning ulkan tilshunos olimi, folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg'ariyning to'plovchilik faoliyati va uning "Devoni lug'otit turk" asari bunga yorqin misol bo'la oladi. "Devon"da turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan 400 ga yaqin maqol va matallar ham keltiriladiki, ularning aksariyati bugun ham ayrim o'zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda.

"O'zbek tillining izohli lug'ati"da shunday maqol keltiriladi: "Avag'amning avag'asi, umurtqamning sho'rvasi" – juda uzoq, chatishgan qarindosh haqida deyiladi. "Ayyomi ajuz olti kun, qahr aylasi – qattiq kun", "Ayrilganni ayiq yer, bo'linganni bo'ri yer" kabi ko'plab maqollar keltirilgan.

O'zbek xalq maqollariga muayyan bir tartib berib, majmua va xrestomatiyalarga kiritish, ulardan maxsus to'plamlar tuzish ishlari esa XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Masalan venger olimi H.Vamberining 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan "Chig'atoy tili darsligi" xrestomatiya-lug'atiga o'zbek folklori va adabiyotining ayrim namunalari qatori 112 ta maqol kiritilgan bo'lib, ularning nemis tiliga tarjimasi ham berilgan. Shundan keyin birin-ketin N.Ostroumov (1895), B.Rahmonov (1924), Sh.Jo'rayev (1926), H.Zarifov (1939, 1947), B.Karimov (1939), Sh.Rizayev, O'.Azimov, O'.Xolmatov (1941), M. Afzalov, S.Ibrohimov, S.Xudoyberganov (1958, 1960, 1965, 1978), R. Jumaniyozov (1964, 1967, 1970), E.Siddiqov (1976, 1986), B.Sarimsoqov, I. Haqqulov, A.Musoqulov, R.Zarifov (1978), B.Sarimsoqov, A.Musoqulov, M.Madrahimova (1981, 1984), Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov (1987, 1990, 2001), T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, A Musoqulov (1989) kabi folklorshunoslar, fan va madaniyat xodimlari tomonidan tuzilgan turli xarakterdagi va turli hajmdagi maqollar to'plamlari nashr etildi. M.Abdurahimov, X.Abdurahmonov, M.Sodiqova, H.Karomatov, K.Karomatova, H.Berdiyev, R.Rasulov kabi olimlarning tilshunoslik va tarjimashunoslik yo'nalishidagi to'plamlari yuzaga keldi. Shuningdek, Y.Chernyavskiy, V.Ro'zimatov (1959), N.Gatsunayev (1983, 1988), A.Naumov (1985) kabi tarjimonlarning mehnati bilan o'zbek xalq maqollari rus tilida ham ayrim-ayrim to'plamlar sifatida bosilib chiqdi.

Badiiy asar va nutqda maqol muhim ahamiyat kasb etar ekan demak, lug'atda ham o'z o'rniga egadir. Bilamizki maqol xalq og'zaki ijodiga mansub birlik sifatida turli xil shevalarda turlicha ishlatiladi. Bunday holat maqoldagi ayrim so'zlarning o'zgarishiga olib kelishi tabiiy.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, maqol, ibora va shu kabi barqaror birikmalar tilning muhim bir qismi va bo'lagi sifatida badiiy asar va nutqda voqelanadi. Shunday ekan maqollar izohli lug'atda ham muhim o'ringa egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2006
2. T. Mirzyev, A. MUSAQULOV, B. Sarimsoqov. “O‘zbek xalq maqollari”. “Sharq” 2005.
3. Раҳматуллаев Ш. Лексема ва фразема маъносини компонент таҳлилнинг баъзи натижалари // Ўзбек тили ва аджабиёти. 1986. № 3. – Б. 19-20;
4. M.Y.Vafojeva. “O‘zbek tilida frazeologik sinonimlar va ularning struktural-semantik tahlili”. Toshkent. 2009. 127-bet. Dis-378/2010.
5. Abdullayev, I., & Boboqulov, O. (2022). OYBEKNING “QUTLUGQON” ROMANIDAGI BAYNALMINAL SOZLAR QOLLANILISHI. Science and innovation, 1(B7), 547-553.
6. Sanjar, A., Oybek, B., & Shohista, U. (2023). OGHIYNING “RIYOZ UD-DAVLA” ASARIDA QO‘LLANILGAN HARBIY TERMINLAR. Involta Scientific Journal, 2(2), 117-120.